

„AZT MONDOM BIZONY ÉN,
MERT ÉN IS BOSZORKÁNY VAGYOK, Ő IS.”

A híresztelés és pletyka szerepe
egy 18. századi boszorkányper tükrében¹

KOCSIS Annamária

BEVEZETÉS

A pletykálás a lokális kisközösségek kapcsolatrendszerének sajátossága. Az információk e kapcsolatháló szálai mentén terjedtek. A társadalmi kapcsolattartás színterein (piac, kocsmá, malom stb.) az emberek összetalálkozva váltottak néhány szót egymással, pletykát szóttek és terjesztették azt.² Némely pletyka alapja a bűnbakképzés volt.³ De a pletyka során nemegyszer tévedések, félreértések is keletkezhetnek a közösségen belül, amelyek alól, ha nem tudta tisztázni magát az érintett, a lehetséges társadalmi következmények elszenvedőjévé vált, például boszorkánynak kiáltották.⁴ Németh Ildikó kutatásaiból tudjuk,⁵ hogy a 16. századi soproni boszorkányperek többsége asszonyi pletykálkodásként indult. Az 1728-as szegedi boszorkányper során megvádolt Kökényné Nagy Annát is a szárnyra kapott pletykák miatt tartották a sorscsapások felelősenek.⁶

A történelmi elbeszélő források a kora újkorban bővelkednek a pletykában, esetünkben elsősorban a boszorkányperek során keletkezett törvénykezési jegyzőkönyvekre kell gondolni. Hazánkban a boszorkányperek a 16. század elejétől fogva már nem egyházi, hanem különböző világi bíróságok (vármegyei, úriszéki, pallosjoggal rendelkező városok bíróságai, jus gladiiivel⁷ nem rendelkező mezővárosi szenátusok, kerületi és falusi bíróságok) előtt zajlottak

¹ Jelen dolgozatot megelőzően a forráscsoportról megjelent tanulmány: Kocsis 2021.

² Kovács Kiss 2005: 44–49.

³ A nyilvánosság előtt zajló bűnbakképző kommunikáció azonban nem pletyka, hanem rágalmazás. SZVETELSZKY 2002: 78–79. A nyilvánosság előtti sértések nem egyszer becsületsértési perekbe torkoltak, amely során a bűncselekmény megtörténteke jelen lévők a per tanúivá váltak. Kovács Kiss 2005: 44–49. A híresztelés és pletyka hatása a kora újkorban szép számban indultak rágalmazási/beccsületsértési perek is. Ezeket a boszorkánysággal és/vagy paráznsággal vádolt személyek kezdeményezték annak érdekében, hogy tisztázzák magukat a boszorkányvád alól. A kolozsvári esetekről lásd: Kovács Kiss 2005.

⁴ A magyarországi boszorkányperek legnagyobb része forráskiadványokban közlésre került. A boszorkányperek legfontosabb forrásgyűjteményei: KOMÁROMY 1910; SCHRAM 1970–1982; KLANICZAY–KRISTÓF–PÓCS 1989; BESSENYEI 1997–2000; KISS–PÁL–ANTAL 2003.

⁵ NÉMETH 2006: 39, 41–42.

⁶ BRANDL–TÓTH G. 2016: 56–214.

⁷ Értsd: pallosjoggal.

le.⁸ Egy per során a bizonyítási eljárás legfontosabb részét a tanúvallomások jelentették. A kihallgatás kérdőpontok alapján zajlott,⁹ de a tanúkat némiképp hagyták szabadon beszélni, nem kizárólag a feltett kérdésre kapott válaszok kerültek bele a jegyzőkönyvekbe. Ezekből a tanúvallomási jegyzőkönyvekbe felvett elbeszélésekből egyaránt kiolvasható a közösség és az egyén meggyőződése, képze az illető személy boszorkányságát illetően. A vallomástevők lényegében egy narratívát hoztak létre, saját nézőpontjuknak érvényt szerezve. Jellemző volt, hogy a tanúk a boszorkánysággal bevádolt személlyel kapcsolatos történeteiket nem mindig a ténylegesen megtörtént formában és az események valós sorrendjében adták elő.¹⁰ Ezeknek a személyes megnyilatkozásoknak köszönhetően megismerhetővé válnak a kor emberének gondolatai, érzései, kapcsolata a közösséggel, valamint a konfliktuskezelési módszerei. Általánosan elmondható, hogy a boszorkányperekben kihallgatott tanúk többsége, csak hallomásból tudott a történetekről, és e közvetett információk alapján nyilatkozott a vádolt személy boszorkányságáról. Ezeknek a vallomásoknak a nagy része, valójában a vádlott előéletére irányult, a tanúk sokszor akár évtizedekre visszamenőleg idéztek fel bizonyos eseményeket.¹¹ A „hitük szerint” elmondottak során sokszor a legapróbb részletekre is kitérve adták elő gondolataikat, élményeiket,¹² melyeket a bíróság tényként kezelt, hiszen eskü alatt valló tanúktól származtak. A felidézett történetek arról is sokat elárulnak, hogy a közösségen belül milyen megítélése volt a boszorkánysággal megvádolt személynek. Keringtek-e esetleg róla szóbeszéddek, és ha igen, azok milyen jellegűek voltak? A pletykák ugyanis gyakran szinte árnyékként követték azt, akiről szárnyra kaptak.¹³ A közvélemény negatív megítélésére utal például a tanúvallomásokban, a vádlottra tett megjegyzés: miszerint „szóban forgó asszonynak tartatott”.

Dolgozatomban egy boszorkánysággal vádolt Szabolcs vármegyei asszony, Kardos Mihályné Mátyusi Katalin történetét vázolom fel, aki a pletykálás révén került boszorkányság

⁸ SCHRAM 1970: 8.

⁹ A perjogi kódexek a tanúk kihallgatásához nem adtak írásban rögzített kérdőmintákat. Azonban a nyomozati elven működő bizonyítási eljárás megkívánta, hogy az általánosan feltett kérdések mellett konkrét kérdéseket is feltegyenek. A jogi kódexek fogalmi csoportokat hoztak létre a kérdésekből az alapján, amit a speciális inkvizíció (különleges bűnvizsgálat) során pontosítottak a tanúk segítségével. Ezeket a fogalmi csoportokat a Praxis Criminalis (Art. XII. § 1.) is meghatározta a következőképpen: a büntett helyének és idejének; a nap és óra szerint meghatározott időpontjának; lefolyásának részletei; több elkövető esetén a bűntársak közti beszélgetések; az elkövetés során felhasznált eszközök. A tudakozódás iránya szerint is csoportosították a kérdőpontokat, ekkor a büntett tárgyi bizonyítékaira; a tettesre és a bűntársakra vonatkozó kérdéseket tettek fel, valamint elhangzott a „kit tud a tanú további tanúként megnevezni?” kérdés is. TÓTH G. 2020: 233.

¹⁰ A néprajzi szakirodalom ezt a hagyományos elbeszéléskultúra narratív sémáival azonosítja. Vö. PÓCS 1983: 134–147; PÓCS 1995: 9–66; KLANICZAY 2014: 263–305.

¹¹ HAJDU 1985: 94–95.

¹² Igen gyakori volt a tanúvallomásokban, hogy a tanú szó szerint idézi egy személy beszédét, hűen visszaadva az elhangzottak tartalmán kívül azok formáját is. Vö. KOÓS 2008: 3–5, 8.

¹³ KISS 2005: 36.

hírébe. Ehhez három különböző boszorkányper ügyiratait mutatom be,¹⁴ keletkezési idejük sorrendjében. Majd ezek alapján megkísérlem áttekinteni, hogy a Mátyusi Katalin elleni boszorkányvád megfogalmazódásában milyen hangsúllyal volt jelen a lokális közösség, és annak szövevényes ismeretségi hálózata. Nevével ugyanis nem kizárólag az ellene lefolytatott boszorkánypererek iratai között találkozhatunk. A szóbeszéd hatására, a róla elterjesztett információk a környező falvakat is bejárták, és ráirányították személyére a figyelmet. Az asszonnyal szemben lefolytatott boszorkányperek periratait vizsgálva kiderül, hogyan került személye a figyelem középpontjába, majd eljárás alá. Megismerhetjük a vádak megjelenési formáit és a boszorkányrontásnak tulajdonított esetek egyéni narratíváit.

A SZÓBESZÉD HATÁSA ÉS A KARDOS MIHÁLYNÉ MÁTYUSI KATALIN ELLEN FELHOZOTT BOSZORKÁNYVÁD

A közösség megítélésének, a szóbeszéd hatásának jó példája témánk főszereplője: az ötvenes éveiben járó Kardos Mihályné Mátyusi Katalin. A Szabolcs vármegyei Székelyen¹⁵ élt asszony 1700 körül született, erre 1760-as kényszer nélküli vallomása alapján lehet következtetni. A történet további fontos szereplői a szintén székelyi illetőségű özvegy Nehéz Jánosné, aki ellen 1751-ben indult boszorkányper; Mátyusi Ferencné Szaniszló Mária, a falu öreg bábája, aki vélhetően sógorságban állhatott Kardos Mihálynéval. A két asszony viszonya korántsem nevezhető felhőtlennek, haragos kapcsolatuk hátterében valószínűleg Mátyusi Katalin gyógyító tevékenysége állhatott.

Kardos Mihályné Mátyusi Katalin 1754-ben került boszorkányság vádja miatt eljárás alá. A boszorkányvádaskodásba torkolló konfliktusáig három szakaszban jutunk el:

1. 1751: Szabolcs vármegye pere Nehéz János özvegye ellen,
2. 1754: Szabolcs vármegye pere Pásztor Ferencné Orosz Erzsébet, Mihályi Sámuelné, Korpay Anna, László Gergelyné Gyulay Erzsébet ellen,
3. 1754. január: Szabolcs vármegye pere Kardos Mihályné Mátyusi Katalin és Mátyusi Ferencné Szaniszló Mária ellen, majd ezt követően 1760. február: újabb tanúkihallgatás Kardos Mihályné Mátyusi Katalin ellen.

1. Szabolcs vármegye pere Nehéz János özvegye ellen – Mátyusi Kati első említése

Első alkalommal egy másik székelyi asszony, Nehéz János özvegye ellen indult 1751-es vizsgálat iratanyagában találkozhatunk Mátyusi Kati nevével.¹⁶ Nehéz Jánosnét a periratok alapján

¹⁴ A még kiadatlan iratok őrzési helye a Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Vármegyei Levéltára. A forráscsoportot közli: Kocsis 2023.

¹⁵ Székely Szabolcs vármegyei település.

¹⁶ MNL SzSzBVM, IV. A. 1. b. Fasc. 52. №. 486. 1751. április.

rontással vádolták, ügyében eskü alatt összesen 13 tanút hallgattak ki. Ur Mihályné Kálmán Erzsébet tanúvallomásában arról számolt be, hogy Nehéz Jánosné egy alkalommal kenyeret kért tőle, de nem adott neki. Még akkor éjjel a bölcsőben fekvő gyermeke kétszer is felsírt, majd reggel látta, hogy gyermekének a karja „úgy megromlott, hogy éppen meg nem lehetett hajtani...”¹⁷ Az asszony, valamint az ügyben kihallgatott további tanúk elbeszéléséből az is kiderül, hogy a Nehéz Jánosnének tulajdonított rontás miatt a gyermeket először egy Sándor Borka nevű asszonyhoz, majd a falu öreg bábájához, Mátyusinéhez¹⁸ vitték. A gyermek állapota azonban nem javult, azon segíteni nem tudtak. Ur Mihályné és mások elmondása szerint „Sándor Borka azt mondta, hogy ha Mátyusiné engedné az Ur Mihályné gyermekét meggyógyítani, de a Mátyusi Kati nem engedi.”¹⁹ Az eljárás további kimenetele, és maga az ítélet sem ismert.

2. Szabolcs vármegye pere Pásztor Ferencné Orosz Erzsébet, Mihályi Sámuelné Korpai Anna, László Gergelyné Gyulai Erzsébet ellen – Mátyusi Kati második említése

Második alkalommal a Székely közelében fekvő Kemecsen²⁰ lakó néhány asszony ellen indult vizsgálat, amelynek iratai között ismét szerepel Mátyusi Katalin neve.²¹ Az 1754. januári dátummal Kisvárdán²² készült perfelvételi dokumentum arról árulkodik, hogy ezek az asszonyok rossz erkölcsűnek, lopósnak, káromkodónak bizonyultak. A vádirat szerint az egyik asszony, név szerint Pásztor Ferencné és egy másik helyi asszony, Vajas Mihályné között családi konfliktus alakult ki, amelynek eredményeképpen Vajasné azzal vádolta Pásztornét, hogy megnyargalta²³ őt. A január 4-én és 12-én felvett vallomásokban több helyen is említésre kerül, miszerint Mátyusi Kati az elmúlt tokaji vásár alkalmával azzal dicsekedett, ő bizonyosan tudja, hogy boszorkányság van a dologban. A kihallgatott tanúk közül többen is azt mesélték, hogy „mondotta legyen, mi ugyan lova volt ám Pásztor Ferencnének, még ugyan ki is volt. Az melyre is azt felelték, hogy meri azt kegyelmed mondani, melyre is Mátyusi Kati is, »*azt mondom bizony én, mert én is boszorkány vagyok, ő is*«, tudni illik Pásztor Ferencné, ezt pedig önként semmi kényszerítés nélkül ezen esküvessel mondta, »*Isten úgy segítjen, azt mondom*

¹⁷ MNL SzSzBVmL, IV. A. 1. b. Fasc. 52. №. 486. fol. 1.

¹⁸ Mátyusi Ferencné Szaniszló Mária.

¹⁹ MNL SzSzBVmL, IV. A. 1. b. Fasc. 52. №. 486. fol. 1.

²⁰ Kemecse Szabolcs vármegyei település.

²¹ MNL SzSzBVmL, IV. A. 1. b. Fasc. 55. №. 704., Fasc. 55. №. 458., Fasc. 55. №. 471. 1754. január.

²² Kisvárdai Szabolcs vármegyei település.

²³ A boszorkány kantár hozzávágásával bárkit lóvá változtatott, majd megnyergelt. A perekben tanúk sokasága vallotta, hogy rajta éjjel boszorkány nyargalt a Gellért-hegyre, megmutatták a hozzájuk vágott kantárt vagy zablától felsebesedett szájukat stb. 'Megnyergelés' szócikk 544.

most is, hogy boszorkány vagyok.»²⁴ A vizsgálat alá vont asszonyokat különbözőképp büntették, Pásztor Ferencné tűzhalálra ítélték, László Gergelynére 50 korbácsütést mértek ki, Mihályi Sámuelné – aki ellen nem merült fel komoly gyanú –, egyszerűen felmentették.

3. „*Senkitül sem tanultam, senki sem ingerlett*” – Szabolcs vármegye pere Kardos Mihályné Mátyusi Katalin és Mátyusi Ferencné Szaniszló Mária ellen, 1754

Harmadjára már boszorkánysággal vádolt személyként szerepel a vádiratokban Mátyusi Kati, és vele együtt a már korábban említett bába, Mátyusi Ferencné neve.²⁵ Az 1754. január 17-én Székelyben felvett tanúvallomásokból körvonalazódik a Mátyusi Kati ellen felhozott boszorkányvád. Ráczné Német Erzsébet asszony gyermeke kilenc hetes volt, amikor „egyszer este felfordulván a gyermeknek a szemei, elholt, harmadegy napig úgy maradván...”²⁶ A nagybeteg gyermekhez elhívott Mátyusi Kati kivette a bölcsőből a csecsemőt, „és a háznak a mester gerendája alá lábal ki, valamint a holtat szokták, úgy fektette, s mingyárt a házból kiment. A gyermek nagyot sikoltott, s azután orr-száján megindulván a vér, harmad napján igen nagyra dagadott a feje.”²⁷ Mátyusi Kati a történetek után nem kereste fel többször a családot. Kemecsey Mihály²⁸ vallomásából tudjuk, hogy „a gyermek megromlása iránt Mátyusi Ferencnére” gyanakodtak, és a szülők, valamint maga Kemecsey Mihály is kérte Mátyusiné, hogy gyógyítsa meg a gyermeket. De az asszony „egyszer öszve tötte a karját, s nagy reszketve azt felelte, hogy *ő nem gyógyíthatja, mert Mátyusi Kati nem engedi, azaz Kardos Mihályné*. Ezen szavait Mátyusi Ferencnének mostan Demecserben²⁹ lakozó Rác Zsigmond is hallotta.”³⁰ Egy hónap elteltével a kétségbeesett szülő ismét kérte Mátyusiné a gyermek gyógyítására, aki „valamely füveket” vitt a gyermek fürösztésére. Megjelent ekkor Mátyusi Kati is, aki a Mátyusi Ferencné által szedett füvet a fazékból kihányta e szavak kíséretében: „Hiába mesterkedel kényes ilyen adta³¹ bábája, mert elmenve meg nem gyógyítod, ezer vétked lesz is, megégetnek!”³² Ráczné vallomásából tudjuk, hogy gyermeke további egy esztendeig kínlódott, majd sajnos a betegség következtében meghalt.

A másodikként meghallgatott tanú, Bácsy Katalin arról számolt be, hogy „az elmúlt aratás-kor” Létáról³³ egy szép eladó menyecskét hoztak Mátyusi Ferencnéhez gyógyítani, s ekkortájt volt éppen Mátyusiné leányának a lakodalma is. A lakodalom alkalmával Mátyusi Kati elment

²⁴ MNL SzSzBVM L, IV. A. 1. b. Fasc. 55. №. 458. fol. 4., Fasc. 55. №. 704. fol. 2.

²⁵ 1754. október. MNL SzSzBVM L, IV. A. 1. b. Fasc. 61. №. 665.

²⁶ MNL SzSzBVM L, IV. A. 1. b. Fasc. 61. №. 665. fol. 2. 1754. október.

²⁷ MNL SzSzBVM L, IV. A. 1. b. Fasc. 61. №. 665. fol. 2. 1754. október.

²⁸ Szabolcs vármegyei földbirtokos.

²⁹ Demecser Szabolcs vármegyei település.

³⁰ MNL SzSzBVM L, IV. A., 1. b. Fasc. 61. №. 665.

³¹ Az ilyen ~ olyan (~ amolyan) boszorkány szó szerkezetek használatakor egyértelműen meggyőződésről, nyomatékosításról beszélhetünk. Erre lásd: VARGA 2019: 105.

³² MNL SzSzBVM L, IV. A. 1. b. Fasc. 61. №. 665. 1754. fol. 2.

³³ Léta, ma Kisléta. Szabolcs vármegyei település.

a Mátyusi Ferenc házához, ekkor meglátta a beteg létai menyecskét és „oly haragosan reá tekintett a menyecskére, hogy tekintetivel el is ijesztette.” Másnap a menyecske a pitvarban feküdt, egyszer nagyon felsikoltott, torka szakadtából kiáltotta a körülötte lévőeknek: „Ne hagyjon kendtek, mert mindjárt megöl Mátyusi Kati!” A körülötte levő emberek azonban semmit sem láttak, viszont a menyecske szemei és orcája szemlátomást dagadt volt. Jelen volt Zoltán Mihály szolgabíró Ferenc nevű szolgálja, aki mindjárt Mátyusi Katiért szaladt, s „a sénlődő³⁴ menyecskét hajtotta.”³⁵ Mátyusi Kati amint odaért Mátyusi Ferenc házához, kendőt kért, s „az szaras kezével megkente a menyecskének a hasát, a kendővel által kötötte, mindjárt jobban lett.”³⁶

A harmadik tanú, Nagy Mihályi Barbara elmondása szerint „szájából hallotta mostan elmúlt nyárba Mátyusi Katától a maga házába, híre lévén itten Székelybe a füresztésnek,³⁷ ilyen szókat »Isten engem úgy segéljen«, megütve a maga mellyét,³⁸ »ha engem megfüresztnek, soha többé nem élek, megégetnek.«” Azt is felidézte a tanú, hogy szintén azon a nyáron a már említett Kemecsey Mihály felesége „sénlődesben esvén”, azzal fenyegetőzött, hogy a székelyi boszorkányokat mind megfüresztetik. Ezt meghallva Mátyusi Kati azt mondta: „Isten őtet úgy segélje, ha őtet Kemecsey Mihály megfüreszteteti, a felesége a székelyi utcán soha többször nem jár, hanem mindjárt meghal.”³⁹ A tanúk meghallgatását követően Mátyusi Ferencné 50 korbácsütéssel sújtották, Kardos Mihályné Mátyusi Katit tortúrának, azaz kínvallatásnak vetették alá, mely során mindent tagadt, s mivel nem tudták bizonyítani boszorkányságát, szabadon engedték.⁴⁰

„Azt fogták reám, hogy boszorkány vagyok.”

Hat évvel később, 1760-ban ismét boszorkányság vétke miatt került eljárás alá Mátyusi Kati, ügyének vizsgálatára Nagykálló⁴¹ városában került sor. „Mátyusi Katinak hívnak, hatvan esztendősen vagyok, és Székelybe fogtak meg. Azt fogták reám, hogy boszorkány vagyok.”⁴² – olvasható az október 5-én felvett vallatási jegyzőkönyvének első soraiban. Majd a következő kérdésre adott válaszból – mi szerint volt-e többször tömlőcben – kiderül, hogy különböző okok miatt már harmadjára került börtönbe: „Voltam, most harmadszor, először azért mivel pestiskor az férjem elszökött, s azzal vádoltak, hogy megöltem, de mivel az uram élt, megszabadultam. Másodszor boszorkánysággal vádoltattam, most pedig amint feljebb feleltem.”⁴³

³⁴ Értsd: sínylődő, betegségben szenvedő.

³⁵ Elmesélte neki a fiatalasszonyon eluralkodó állapotot.

³⁶ MNL SzSzBVmL, IV. A. 1. b. Fasc. 61. №. 665. 1754. fol. 3.

³⁷ Vízpróba alá vetik.

³⁸ Értsd: mellkasát.

³⁹ MNL SzSzBVmL, IV. A. 1. b. Fasc. 61. №. 665. 1754. fol. 4.

⁴⁰ MNL SzSzBVmL, IV. A. 1. b. Fasc. 61. №. 665. 1754.

⁴¹ Nagykálló Szabolcs vármegyei település.

⁴² MNL SzSzBVmL, IV. A. 1. b. Fasc. 61. №. 665. 1760. fol. 1.

⁴³ MNL SzSzBVmL, IV. A. 1. b. Fasc. 61. №. 665. 1760. fol. 1.

Ügyében 1760. február 1-jén hat tanút hallgattak meg. Az első két tanú Bardell Éva és Orosz Katalin (juhászné) arról számolt be, hogy hozzájuk Mátyusi Kati „éjszaka ugyan elő álomkor⁴⁴ a kürtőn⁴⁵ mént be a házba, [...] egy nagy görényt hozott a kezébe, amint egy nagy macska, s a juhászné gyermekének a bölcsőjéhez ütötte háromszor”. A juhászné pedig megszólította ekképpen „»Ugyan Kati néni, miért nem hagy kend nekem békét, hiszen nem vétettem én kendnek semmit.« S azzal aztán megént visszament ugyan a kürtőn ki.”⁴⁶

A harmadikként vallomást tevő 18 éves Nyíri Jánost Mátyusi Kati „lovává tette”. Úgy emlékezik, hogy „Mátyusi Kata az elmúlt karácsonyba esztendővel lovának fogta, és emlékezik arra, hogy őket a sövényhez sorba kötözték, és Mátyusi Kata több társaival együtt egy keskeny hosszú házba együtt bementek, s ott asztalhoz ülven ettek, ittak, vendégeskedtek, azután ki-ki maga lovára ült, Mátyusi Kata is, [e tanúra] ülven haza mentek.”⁴⁷ Az eset utáni kimerültségéről panaszkodva János elmondta, Mátyusi Kati „annyira elrongolta⁴⁸ volna, hogy már éppen csak nem az eszéből is kiténtorodott.”⁴⁹ Kati vallomásában tagadta a János által felhozott vádat, hiszen ő maga akkor „Keresztesben, Zemplén vármegyébe a vásárra volt.”⁵⁰

A további három tanú arról számolt be, hogy miután az ibronyi⁵¹ illetőségű Szabó János Mátyusi Katit boszorkányozta, megromlott, „melyet nem egyébnek, hanem tulajdon Mátyusi Katinak tulajdonítanak”. A rontást elszenvető Szabó János Székelyben lakó Orosz Andrásnak a leányát vette el, és hazavitte falujába. „Mátyusi Kati másnap reggel Székelyből általement Ib-ronyba, s a vendégek közül hívta ki a feleségét ekképpen, »gyere ki Bori, megholt az anyád«. S a vendégek reá kiáltottak feleségére, hogy ne menjen ki *olyan rossz asszonynak* a hívására, mert ha igaz volna, *nem ötet küldték volna, hanem jobbat is nála*, s nem is eresztették.” János maga is „összепirongatta” és boszorkányozta Mátyusi Katit, aki dörögve-morogva elment on-nét.⁵² János elmondása szerint „azután csak hamar olyan nyomorúságba esett, hogy pedig mind természetiben elromlott, mind pedig az erejétől úgy megfosztattatott, hogy semmi dol-got nem tehetet.”⁵³ János apósa, Orosz András felidézte, hogy „Mátyusi Katihoz elment, kérte Mátyusi Katit, hogy gyógyítaná meg a vejit megfizetné, s Mátyusi Kati azt felelte »tudom én,

⁴⁴ Álom, vagy inkább alvás kezdete. Az elalvás utáni első idő. Az előálom legmélyebb szokott lenni. 'Előálom' szócikk 223–224.

⁴⁵ Kürtő: kémény.

⁴⁶ MNL SzSzBVmL, IV. A. 1. b. Fasc. 61. №. 665. 1760. fol. 2.

⁴⁷ MNL SzSzBVmL, IV. A. 1. b. Fasc. 61. №. 665. 1760. fol. 5.

⁴⁸ Értsd: elrontotta.

⁴⁹ MNL SzSzBVmL, IV. A. 1. b. Fasc. 61. №. 665. 1760. fol. 6.

⁵⁰ Keresztes, ma Mezőkeresztes. Borsod vármegyei település. A gyanúsított tévesen nevezi Zemplén vármegyeinek.

⁵¹ Irbony, ma Nyíribrony. Szabolcs vármegyei település.

⁵² MNL SzSzBVmL, IV. A. 1. b. Fasc. 61. №. 665. 1760. fol. 8.

⁵³ MNL SzSzBVmL, IV. A. 1. b. Fasc. 61. №. 665. 1760. fol. 8.

mi baja van, ha egy messzely bort ad kend, majd én abba orvosságot csinálók, s elviszem neki, s megadom innia, semmi baja, nem lesz».⁵⁴

János édesanyja elbeszélte vallomásában, hogy kérésére Mátyusi Kati „adott volt is valami orvosságot fiának, amelytől igen rosszul volt, felettébb hányt tőle [...] sőt inkább rosszabbul vóla az orvoslása után annyira, hogy meg csak a járóereje sem volt fiának”. Így a fiatalember elvitette magát szekéren Sámsonba⁵⁵ egy orvos asszonyhoz,⁵⁶ aki azt mondta neki, hogy „az a góró főző⁵⁷ Mátyusi Kati vesztett meg...”⁵⁸ Az ügyiratok tanúsága szerint a lefolytatott vizsgálat és a meghallgatott tanúk vallomásai alapján ismét nem sikerült egyértelműen bizonyítani Mátyusi Kati boszorkányságát, az asszonyt felmentették, és száműzték a vármegye határain túlra.

ÖSSZEGZÉS

Az ismertetett periratok alapján körvonalazódott, hogyan került Mátyusi Kati a figyelem középpontjába, milyen okok miatt zárták börtönbe, és került eljárás alá. Először egy 1751-es boszorkányvád kapcsán találkoztunk nevével, ugyanis azzal vádolták, hogy nem engedi a megrontott gyermek meggyógyítását. Feltehetően itt vádlója felismerte azt, hogy saját tudása a gyermek meggyógyításához kevés, így tehetetlenségének bevallása helyett Mátyusi Katit tette meg felelőssé. A szóbeszéd, a pletykálás révén híre ment a közösségen belül annak a kijelentésnek, hogy Mátyusi Kati akadályozza a gyermek gyógyulását. Ezt a kijelentést felidézte egy tanú az 1754-ben Mátyusi Kati és Mátyusi Ferencné elleni vallatás alkalmával is: „Mátyusi Ferencné [...] öszve tőtte a karját, s nagy reszketve azt felelte, hogy *ő nem gyógyíthatja, mert Mátyusi Kati nem engedi, azaz Kardos Mihályné*.” A második per alkalmával a tanúk arról vallottak: hallották, hogy Kati magát boszorkánynak nevezte. Ez esetben valószínűleg azért mondta magát boszorkánynak, hogy a történetek hiteles tanújaként tekintsenek rá, mi több, az lehetett még a célja, hogy egyfajta félelmet és tekintélyt vívjon ki maga számára a közösségen belül. Azonban a róla keringő szóbeszéd hatására nemcsak a saját közösségén belül, de a környező falvakban is rossz megítélés alá esett, erről tanúskodik az alábbi tanúvallomás részlete: „ne menjen ki olyan rossz asszonynak a hívására, mert ha igaz volna, nem őtet küldték volna, hanem jobbat is nála...”. Rossz hírért igazolja az is, hogy még a távoli Sámson orvos asszonya is a kóró főző jelzőt használta Katira, amikor a kárvallott Szabó János gyógyulási szándékkal felkereste őt.

⁵⁴ Meg kell jegyeznünk, hogy az ügyirat széli szövegbetoldásban az olvasható, hogy a vallomással szembesített Mátyusi Kati nem tagadta, hogy bort kért, azzal ugyanis a gonorrhoeában szenvedő fiatalembert akarta gyógyítani. E célból borban petrezselymet főzött, s a főzetből két alkalommal is adott a fiatalembernek. A szifilisz gyógyításának történetéhez: Rózsa 2012, különösen: 17.

⁵⁵ Sámson, ma Hajdúsámson. Bihar vármegyei település.

⁵⁶ A „fehér” mágia szakértői (vagyis a gyógyítók), akik a tanúvallomásokban általában orvos asszonyként kerülnek említésre. KRISTÓF 1990: 451.

⁵⁷ Kóró főző. Utalás a kuruzslásra, a nem szakszerű betegellátásra.

⁵⁸ MNL SzSzBVM, IV. A. 1. b. Fasc. 61. №. 665. 1760. fol. 9.

A feljebb ismertetett 1751-es és 1754-es per alkalmával Mátyusi Kati neve mindössze a tanúvallomásokban olvasható, azonban ezek ráirányították személyére a figyelmet. Harmadjára már ő maga került a vádlottak padjára, boszorkánysággal és rontással vádolt személyként szerepelt neve az ügyiratokban. Az ellene sorakoztatott vádak elegendőnek bizonyultak ahhoz, hogy elinduljon ügyében a vizsgálódás. A tanúk által elbeszélt történetek alapján Mátyusi Kati boszorkánysága az alábbiakban nyilvánult meg:

- Éjjel a kémény kürtőjén keresztül közlekedett. Ezt a két szemlélő a boszorkányos tevékenység egyértelmű jeleként értelmezte.
- A 18 éves Nyíri Jánost lóvá tette, s megnyargalta. A lóvátétel a rontáselbeszélések gyakori motívuma volt.
- A lóvátétel emlékeit felidéző fiatalember arról beszélt, hogy Mátyusi Kati társaival vendégeskedett, evett, ivott. A lakoma, azaz a boszorkányszombat a boszorkányképzetek egyik alapvető eleme volt, de a népi hiedelembé beépülve a boszorkányvád egyik ismétlődő szegmensévé vált.
- Az ibronyi illetőségű Szabó János lakodalmán hivatlanul megjelent Mátyusi Katit a férfi erősen leszidta és boszorkányozta. A később rajta jelentkező rosszullet és fizikai gyengesége okát a boszorkányrontásban találták meg, annak okozójaként pedig a lakodalom alkalmával megjelenő Mátyusi Katit azonosították.
- Egy beteg létai menyecskét tekintetével elijesztett, aki másnap a hirtelen fellépő rosszulletének okozójaként Mátyusi Katit nevezte meg. De a fiatalasszony panaszai elmúltak, miután Kati megkente annak hasát. Ebben az esetben érvényesült az az általánosságban elterjedt logika, mely szerint „mely ördögtől volt nyavalyája, azon ördög volna gyógyítója”. Úgy tartották ugyanis, hogy a rontást az okozója tudja csak helyrehozni.

Elmondható tehát, hogy vádlói főként a rontás véghezvitelével magyarázták Kardos Mihályné boszorkányságát. Ugyanakkor a tanúvallomásokban említett gyógyító praktikák arra engednek következtetni, hogy gyakran alkalmazhatott bizonyos gyógyító eljárásokat (amelyek a periratok tanulsága alapján többnyire sikertelenül végződtek), sok más korabeli laikus gyógyítóhoz hasonlóan.

Láthattuk, hogy Kardos Mihályné Mátyusi Katalin a saját közösségén belül és azon kívül is rossz megítélés alatt állt. Saját szájából elhangzott kijelentései: *„azt mondom bizony én, mert én is boszorkány vagyok, ő is”, „Isten engem úgy segéljen, ha engem megfűresztnek, soha többé nem élek, megégetnek”,* és fenyegetőzése – *„ha ötet Kemecsey Mihály megfűresztetteti, a felesége a székelyi utcán soha többször nem jár, hanem mindjárt meghal”* – pedig csak még jobban erősítették vádlóiban a boszorkányság gyanúját. Az asszonytól hallott kijelentéseknek nagy súlya volt, többen is hivatkoztak azokra vallomásukban. Kimondott szavainak erejét tükrözi,

hogya a tanúk szó szerint idézték fel azokat, hűen visszaadva tartalmán kívül annak formáját is: „megütvén a maga mellyét”.⁵⁹

Azonban a nyomozások során az ellene felsorakoztatott vádak, és a tanúk elbeszélései is kevésnek bizonyultak ahhoz, hogy egyértelműen bizonyítsák boszorkányságát.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Bessenyei József (szerk.) 1997–2000 • *A magyarországi boszorkányság forrásai* I–II. kötet. Budapest.
- Brandl Gergely – Tóth G. Péter (szerk.) 2016 • *Szegedi boszorkányperek 1726–1744*. Budapest–Szeged.
- ‘Előálom’ szócikk • In: *A magyar nyelv szótára*. 2. kötet. Pest, 1896. 223–224.
- Hajdu Lajos 1985 • *Büntett és büntetés Magyarországon a XVIII. század utolsó harmadában*. Budapest.
- Kiss András 2005 • Kádár Kata megégetése, „Böjtölői colosvári spektákulum” 1734-ben. *Rubicon* (16) 7. 36.
- Kiss András – Pál-Antal Sándor (szerk.) 2003 • *A magyarországi boszorkányság forrásai* III. Budapest.
- Klaniczay Gábor 2014 • Gyógyítók a magyarországi boszorkányperekben. In: Klaniczay Gábor – Pócs Éva (szerk.): *Boszorkányok, varázslók és démonok Közép-Kelet-Európában*. Budapest, 263–305.
- Klaniczay Gábor – Kristóf Ildikó – Pócs Éva 1989 • *Magyarországi boszorkányperek* I–II. *Kisebb forráskiadványok gyűjteménye*. Budapest.
- Kocsis Annamária 2021 • „...az kezemet fejére teszem, úgy esküszöm reá, hogy boszorkány” Boszorkányüldözés és egyéni történetek Szabolcs vármegyéből. *KRE-DIT* (4) 1. <http://www.kre-dit.hu/tanulmanyok/kocsis-annamaria-az-kezemet-fejere-teszem-ugy-eskuszom-rea-hogy-boszorkany-boszorkanyuldozes-es-egyeni-tortenetek-szabolcs-varmegyebol/> utolsó letöltés: (2023. május 24.)
- Kocsis Annamária 2023 • A boszorkányság ismeretlen forrásai Szabolcs vármegye levéltárában I. *Lymbus, Magyarságtudományi Forrásközlemények* (21.) 261–296.
- Komáromy Andor (szerk.) 1910 • *Magyarországi boszorkányperek oklevéltára*. Budapest.
- Koós Eszter 2008 • A kérés beszédaktusa boszorkánypereinkben. In: Kozma Judit – Lisznyai-Mindák Cecília – Ludányi Zsófia (szerk.): *Félúton* 4. Budapest, 1–12.

⁵⁹ Pusztai Ferenc (1940–) nyelvész mutatott rá arra, hogy a boszorkányperekben „a tanúvallomások egy része anynyira hitelesnek, a tanú elmondott szavait híven rögzítőnek mutatkozik, hogy helyesebb „leírt (beszélt) nyelvnek” és nem (beszélt) nyelvi elemeket is hordozó, őrző) írott nyelvnek tekintenünk”. PUSZTAI 1999: 381.

- Kovács Kiss Gyöngy 2005 • Pletyka, pletykálkodás. Becsületsértés, rágalmazás a fejedelemség kori Kolozsváron. *Rubicon* (16) 2–3. 44–49.
- Kristóf Ildikó 1990 • Boszorkányok, „Orvos asszonyok” és „Parázna személyek” a 16–18. századi Debrecenben. *Ethnographia* (101) 3–4. 438–466.
- ’Megnyergelés’ szócikk • In: *Magyar Néprajzi Lexikon*. 3. kötet. Budapest, 1980. 544.
- Németh Ildikó 2006 • Soproni boszorkányperek a 16. században. *Soproni Szemle* (60) 2. 38–43.
- Pócs Éva 1983 • Gondolatok a magyarországi boszorkányperek néprajzi vizsgálatához. *Ethnographia* (94) 1. 134–147.
- Pócs Éva 1995 • Maleficium-narratívok – konfliktusok – boszorkánytípusok. (Sopron vármegye, 1529–1768.) In: Szilágyi Miklós (szerk.): *Népi kultúra – népi társadalom*. A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézetének évkönyve. XVIII. Budapest, 9–66.
- Pusztai Ferenc 1999 • Beszélt nyelv a középmagyarban. *Névtani Értesítő* (21) 380–386.
- Rózsa Anett 2012 • A szifilisz gyógyszereinek története a kezdetektől napjainkig. Budapest. <https://www.gyogyszerestortenet.hu/wp-content/uploads/2018/09/R%C3%B3zsa-Anett-A-szifilisz-gy%C3%B3gyszereinek-t%C3%B6rt%C3%A9nete-a-kezdetekt%C5%91l-napjainkig.pdf> (utolsó letöltés: 2024. február 8.)
- Schram Ferenc (szerk) 1970–1982 • *Magyarországi boszorkányperek*. I–III. kötet. Budapest.
- Szvetelszky Zsuzsanna 2002 • *A pletyka*. Kognitív Szeminárium. Budapest.
- Tóth G. Péter 2020 • *Boszorkánypánik és babonatéboly*. Vallásantropológiai tanulmányok Közép-Kelet-Európából 8. Budapest.
- Varga Mónika 2019 • Az evidencialitás kifejezéseiről boszorkányperekben: következtetés, értékelés és újraértékelés. *Jelentés és nyelvhasználat* (6) 1. 99–127.

FORRÁSOK

- Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Vármegyei Levéltára (MNL SzSzBVmL)
IV. A. 1. b. Megyei Törvényhatóságok, Szabolcs Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai, Közgyűlési iratok (Acta politica).

